

Зарінова Марія Валентинівна

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

НОМІНАТИВНІ ВАРІАНТИ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Стаття присвячена питанню конкуренції номінативних варіантів слів в історії мови. Розглянуто поняття номінативної варіантності та її виявів у мовній практиці письменників к. ХІХ – п. ХХ ст. Порушено проблеми унормування лексики, пуризму.

Ключові слова: *номінативна варіантність, лексична варіантність, мовна норма, ковани слова, пуризм.*

The article is dedicated to nominative variants competition in the history of language. It deals with the concept of nominative variation and its manifestations in the writers' language practice in late – XIX early XX centuries. The paper reveals problems of vocabulary normalization, purism.

Keywords: *nominative variation, lexical variation, language norm, forged words, purism.*

Однакові значення, точніше один з компонентів значення – денотативний, виявляє асиметрію відносно паралельних форм у межах номінації. А отже різні слова, що мають однаковий денотативний компонент (з різними чи однаковими сигніфікативними і / чи конотативними компонентами значення) є **номінативними варіантами** (НВ). Номінативна варіантність – явище не власне лексичного рівня, оскільки номінація може бути виражена не тільки словом (*червоний*), а й словосполученням (*Великий віз*), фразеологізмом (*авгієві стайні*) [5, с. 418], а отже є міжрівневою категорією. Функціонування НВ на межі століть мало свою специфіку: часто один і той самий денотат називали, використовуючи питомі слова, й іншомовні лексеми. Причинами появи НВ були різні шляхи вдосконалення українського мовного апарату: засвоєння іншомовних назв, розширення семантичних функцій питомих слів, ревіталізація старих термінів, створення штучних «кованих слів».

Прихильники крайнього пуризму не визнавали жодних іншомовних елементів у лексико-семантичній системі мови (ЛССМ), різними були й погляди лінгвістів на те, чи слід перебирати досвід російського мовознавства, у якому

норми вже були вироблені. Дехто вважав, що за відсутності українського слова, лексеми латинського, польського тощо походження слід замінювати російським відповідником. Інші дослідники відмовлялися приймати закріплені в російській мові європеїзми й почали перекладати їх: *азот* – *душець*, *пульс* – *живчик*, *циліндр* – *валець* [3]. Народнорозмовна основа термінології нових слів загалом була пріоритетом для більшості українських науковців, однак мовознавці розуміли практичну недосконалість цього підходу, адже дуже часто такі «ковані» слова не мали прозорої мотивації й семантичного зв'язку з новим об'єктом номінації, у той час як паралельні іншомовні назви вже встигли усталитися в мові. Саме іншомовні варіантні одиниці (ВО) в таких випадках закріпилися у ЛССМ.

Не лише європеїзми отримали несхвальні оцінки і вважалися небажаними мовними елементами. Лінгвісти намагалися замінити й російські терміни. Для передачі неологізмів використовувався особливий вид калькування, що передбачав переклад слова по частинах. Наприклад, рос. *пилосос* отримав в українській мові відповідники *пилосмок*, *порохотяг*.

Впорядкування потребувала навіть та частина лексичної системи, яка на початок ХХ ст. була вже виробленою (наприклад, суспільно-політична лексика) [4]. Іншомовна лексика не завжди була широко поширеною і зрозумілою, а тому мала бути додатково поясненою, поряд з нею науковці часто наводять питомі номінативні одиниці. У листах М.Тимченка знаходимо: ***пароль*** – *гасло*, ***портмоне*** – *складничок*, ***педаль*** – *ступир* тощо.

Поширеною ситуацією стало функціонування різних ВО у західноукраїнському й східноукраїнському мовних ідіомах. Наприклад, конкурентними ВО того часу були лексеми *тюрма* – *в'язниця* – *кременаль*; *результат* – *консеквенція*. Оновлення західноукраїнського літературного варіанту відбувалося значно жвавіше, через сприйнятність нової європейської лексики, навіть сформовані пласти ЛССМ були відкритими до непитомих неологізмів. Серед абстрактної лексики, яку можна вважати в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. цілком сформованою, також траплялися випадки конкурування

паралельних форм, наприклад, західноукраїнське *консеквенція* (запозичене з латинської мови через посередництво польської [2, с. 461]) і, поширене на всіх територіях, *результат* (запозичене з латинської мови через посередництво французької [1, с. 49]).

Слова іншомовного походження стали невід'ємною частиною української лексичної системи. Через пуристичні тенденції, територіальну розмежованість українських земель ці слова конкурували зі штучноствореними термінами, питомими ВО, протиставлялись іншим запозиченим лексемам. Не дивлячись на те, що майже весь мовознавчий загал вважав пріоритетною у лексичному нормуванні власне українську лексику, вилучити іншомовні ВО повністю не вдалося, часто саме усталені інтернаціональні терміни стали нормативними в сучасній українській літературній мові.

Література

1. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 5 : Р-Т. 702 с.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 6 : У-Я. 568 с.
3. Левченко М. Заметка о русинской терминологии. *Основа*. 1861. № 7. С. 184–185.
4. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник. Київ : АртЕк, 2001. 392 с.
5. Тараненко О. О. Варіанти. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. С. 62-63.